
І.П. Шевель,
кандидат соціологічних наук,
доцент Київського національного університету культури і мистецтв

МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ І МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Актуалізація проблеми міжетнічних конфліктів викликана розпадом СРСР, який породив низку етнічних конфліктів. Водночас міжетнічні конфлікти стали рушійною силою розвитку суспільства, в якому важливу роль відіграли амбітні політичні лідери, котрі для досягнення власних цілей використовували етнонаціональні чинники. Відомі гострі конфлікти, що виникають сьогодні у Криму, відбуваються одночасно з поглибленням системної кризи в суспільстві, яка виявляється в економіці, політиці, соціальному житті, культурі.

Приклад Криму засвідчує, що в умовах загострення етнонаціональної конфліктності значна роль покладається на державу і механізми, котрі підпорядковані державній владі з метою зниження напруженості і запобігання етнонаціональним конфліктам.

Не випадково чимало вітчизняних учених приділяє цій проблематиці велику увагу. Це, зокрема, В.Євнух, Л.Аза, В.Трощинський, І.Прибіткова та багато інших соціологів, котрі досліджують етнонаціонально-конфліктологічну проблематику. Вони відзначають багатоваріантність підходів до аналізу феномена етнічного конфлікту, що нерідко призводить до суперечливих інтерпретацій сутності цього феномена.

Російські вчені – Л.Дробижева, А.Аклаєв, В.Коротєєва, Г.Солдатова, Ю.Бромлей – у теорії відносин між етносами і народами дотримуються розподілу націоналізму на громадський і етнічний, вивчають інституційні рішення, поведінку етнічних і етнотериторіальних суб'єктів, характерну для своєї країни [2].

Розв'язання національного питання і проблем, які виникають у зв'язку з певними несправедливостями, що виникають у міжнаціональному спілкуванні, засвідчують, що міжнаціональні напружені і суперечливі питання існуватимуть завжди, а їх залагодження полягатиме у пошуку шляхів гармонізації міжнаціональних відносин, у запобіганні переростання цих суперечностей у міжнаціональні конфлікти.

Зокрема, причини значущості міжнаціональних конфліктів пояснює у своїй інструменталістській концепції Джордж Брейлі. На його думку, яку з ним поділяють чимало прихильників інструменталізму, виникнення міжнаціональних і міжетнічних конфліктів є реакцією не на економічне пригноблення чи прагнення захистити свою етнічну ідентичність, а як наслідок діяльності певних політичних сил чи процесів модернізації. Модернізація ставить одні етнонаціональні спільноти у вигідніше становище за інших і посилює соціальну мобільність і, водночас, нерівність.

Тлумачення щодо українського народу як політичної спільноти також не є однозначним. Цю думку висловлюють, зокрема, українські дослідники О.Проценко, В.Лісовий. Українська національна держава розбудовується усіма політичними силами: націонал-демократами, лібералами, соціалістами, націонал-радикалами тощо, і кожна з них під національною метою розуміє своє. Національна ідея ще не знайшла свого чіткого обґрунтування і консенсусного сприйняття. До того ж перед українським народом стоїть проблема облаштування етнополітичних взаємин суспільства, спрямування потенціалу різних соціальних груп не лише на розв'язання соціально-економічних проблем, а й на своєчасне задоволення культурно-духовних потреб як населення держави в цілому, так і окремих етнічних меншин, зокрема.

Питання основних чинників, засобів досягнення миру і попередження конфліктів на етнічному ґрунті привертає до себе увагу з боку урядів, громадських організацій

національних держав, міжнародних організацій. Нетерпимість є однією з глобальних проблем сучасного світу. Зниження рівня толерантності підриває принципи демократії, призводить до порушення індивідуальних і колективних прав людини. Натомість високий рівень толерантності сприяє зміцненню політичного і соціального фундаменту демократичної державності, громадського суспільства, національної єдності. Проблема толерантності охоплює всі сфери суспільного життя: соціальну, релігійно-конфесійну, політичну, особистісну, міжетнічну. Питання міжетнічної толерантності актуалізується у світі із зростанням кількості міжетнічних конфліктів, загрози мирному співіснуванню і встановленню конструктивних взаємодій між різними етнокультурними групами на міжнародному рівні й усередині національних спільнот.

Як зазначають фахівці з даної проблеми, етнічні відмінності – це найважливіше джерело великомасштабного конфлікту в середині держави [1, 2]. Звідси зрозумілою є актуальність етнічних проблем. Вчені попереджають, що черговий цикл загострення етнонаціональних конфліктів відбудеться вже на початку XXI століття. Сьогодні майже кожний етнос намагається розбудувати свою власну державу, забезпечити участь на найвищому державному рівні, створити найкращі умови для власного існування. Звісно, справжня безпека власної етнічності може бути досягнута лише завдяки пошуку консенсусу і гарантування безпеки кожній з етнічних спільнот, які проживають у поліетнічній державі – цей фактор, зрештою, має забезпечити стабільність у країні, регіоні, світі загалом.

Характерною ознакою суспільного розвитку у цьому розумінні є актуалізація трьох аспектів суспільно-політичного життя: етнічного, соціокультурного, міграційного.

Що стосується України, то транзитний потік нелегальних мігрантів територією України зі Сходу до західноєвропейських країн супроводжуються їх частковим “осіданням” в Україні. Так, на початку 2007 р. за даними Департаменту міграційної служби в Україні зареєстровано 2275 біженців з 50-ти країн світу. В Україні скорочується чисельність більшості національних груп, які традиційно жили в Україні (болгари, молдовани, білоруси, євреї, татари, німці). Водночас більша напруженість виникає у сфері міжнаціональних взаємин, пов’язана з міграцією до України представників етносів, які раніше не проживали на її території. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні вдвічі зросла кількість азербайджанців – 45 тис. чол. (20% динаміка зростання), арабського населення (збільшення в 5 разів), корейців – 13 тис. чол. (зросла кількість вдвічі). Масштабними причинами і, одночасно, наслідками міжетнічних конфліктів є неминуча в таких випадках міграція населення з небезпечних районів. Особливо значним є міграційний приріст титульних національностей Закавказзя. Проте аналіз соціального складу цих мігрантів засвідчив, що вони займають ті соціальні ніші, в яких традиційно не зацікавлене корінне населення (їх основна маса осіла у сфері дрібної торгівлі) [4]. Експерти відзначають, що в цій сфері конкуренція між мігрантами кавказцями є більшою, ніж між ними і корінними мешканцями. З метою попередження загострення міжнаціональної напруженості був прийнятий закон, яким встановлено режим прописки. Але, що стосується адміністративних заборон, то їх ефективність є проблематичною через поширення корупції місцевих чиновників. Як наслідок – незаконне проживання десятків тисяч мігрантів, а у місцях їх скупчення – зростання міжнаціонального напруження.

Міграція, своєю чергою, породжує негативні тенденції розвитку міжнаціональних відносин, які пов’язані в конкуренції у галузях зайнятості, проживання, спілкування. У багатьох випадках більшість, яка приїхала на нове місце проживання, демонструє щодо нового середовища негативне, а іноді й вороже ставлення.

Попри всі негативні оцінювання міграційних процесів не слід забувати й про позитивні їх наслідки, а саме: скорочення дистанції між народами, виховання взаємної терпимості між етносами тощо.

Процес самокомплементатії, звичайно, характерний для корінного населення. Він супроводжується ворожнечею до мігрантів і призводить до такої самої реакції останніх, внаслідок чого відбувається, по суті, “дзеркальне відображення” сторін. Це явище не є новим. Так, арабська сторона під час палестинського конфлікту посилено звинувачує ізраїльтян у тероризмі, а останні ще не так давно у тому самому звинувачували своїх опонентів. Схоже взаємне звинувачення відбувається між індійцями і пакистанцями, афганцями і американцями, вірменами й азербайджанцями. Подібна “іміджева” діяльність спричинює скорочення безпосередніх особистих контактів і зниження рівня комунікації. Водночас можливо, що такі дії сприяють і зменшенню сили конфліктів, оскільки дають опонентам можливість на певний час “випустити пар”.

Спілкування відбувається і коли зустрічаються представники різних етнічних груп, які підлягають взаємному впливу. При цьому “менша” група намагається зберегти свої межі, що подекуди призводить до стерео типізації цієї групи більшістю населення, а це, своєю чергою, спричинює виникнення різних упереджень, аж до ксенофобії та дискримінації.

Бюро з питань демократії, прав людини і праці Державного департаменту США у своєму звіті за 2006 р., наводячи дані про проживання в Україні емігрантів, звернули увагу на високий рівень нетерпимості до представників міжетнічних груп з боку правоохоронних органів, недостатні умови їх соціалізації, відсутність можливості отримання освіти, медичної допомоги, житлові проблеми тощо. Окремо відзначалися вияви нетолерантності щодо кримських татар. Нині кримські татари становлять 12,1% населення АР Крим. Складність процесу облаштування й інтеграції кримських татар в український соціум, культурні й релігійні відмінності населення автономії негативно позначилися на рівні міжетнічної толерантності в регіоні.

Це засвідчує соціокультурну замкнутість і низький рівень толерантності серед різних груп. Натомість наслідки міжетнічних конфліктів можуть бути досить трагічними. Вони виникають тоді, коли долаються перешкоди на шляху розвитку нації. Причини їхньої появи різні, проте механізми розв'язання доволі універсальні. Відомі приклади, коли на теренах пострадянського простору спалахували й загострювались міжетнічні конфлікти, які спричинили тяжкі наслідки.

Міжнаціональне напруження в Україні загострюється також через зовнішні впливи, втручання зарубіжних політико-громадських інституцій і спільнот. В Україні, як і в більшості інших держав, серцевиною міжнаціональної толерантності є державна політика міжетнічних відносин, що є надзвичайно важливим у державотворчому процесі. Вона може стати цементуючим фактором суспільних відносин або ж, навпаки, призвести до небажаних соціальних потрясень. Наголосимо, що стан етнічних відносин усередині країни здебільшого впливає і на розвиток міждержавних відносин. Що ж до українських етноконфліктогенних чинників, то можна згадати про конфліктний розлам певної частини української владної еліти, орієнтованої на різні традиційні й національно-культурні цінності та протилежні геополітичні пріоритети: з одного боку, орієнтованість на самостійність і державну незалежність, національне відродження і розвиток, а з іншого – дотримання стереотипів міфологеми радянського зразку.

Ця проблемна ситуація щодо етноконфліктогенних чинників має латентний характер і своє історичне підґрунтя. Якщо оцінювати етнічну конфліктну ситуацію, то переважає мовний аспект. Дискримінація за мовою щодо росіян трапляється рідко. Навпаки, вищим є показник не завжди толерантного ставлення до українців в Україні.

Україна є поліетнічною державою. Представники національних меншин становлять 22,2% загальної кількості населення України. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України 2002 року виявлено, що 67,2%

населення ставляться нейтрально до людей іншої раси і 80,4% не стикалися з випадками дискримінації щодо людей інших національностей. Також виявлено толерантне ставлення до того, щоб допустити в якості мешканців України росіян (81,2%), євреїв (50,0%), білорусів (67,2%) [15, 16].

Етнічна структура українського соціуму диктує нагальну потребу у виваженій етнонаціональній політиці, в якій особливе місце має належати утвердженню толерантності. Проте про зниження толерантності в українському суспільстві засвідчують дані соціологічних опитувань. Зокрема, моніторинг Інституту соціології НАН України “Українське суспільство” унаочнює динаміку національної дистанційованості населення України. Лише 12% опитаних у відповідь на питання: “Який рівень толерантності в Україні?” оцінили сучасну ситуацію в країні як спокійну, а понад 67% – як напружену і конфліктну. Респонденти продемонстрували високий рівень етнічної толерантності і відсутність ксенофобії, проте виявили насторожене ставлення щодо готовності до контактів з представниками інших національностей. Схильність до близьких безпосередніх контактів була виявлена відносно українців, росіян, білорусів та євреїв, тобто з ким наявний значний історичний досвід спільного проживання. Майже половина респондентів висловила негативне ставлення до мігрантів, тоді як відомо, що титульна нація має йти на певні поступки заради миру і злагоди. Світ (соціальний, етичний, політичний тощо) складається з різних, часто несумісних, цінностей, але є глибокий сенс у твердженні, що світ, позбавлений різнобарвності, значно бідніше за той, в якому є певні суперечності [15]. Справа в тому, що якщо конфлікт усунуто, то він лишає за собою багато втрат, пов'язаних з цінними для суспільства поглядами, позиціями, уявленнями.

Свобода вибору і відповідальність за зроблений вибір – ось атрибути будь-якого громадянського суспільства. З точки зору людської свободи, толерантність є кінцевою цінністю. У країнах західної демократії толерантність традиційно сприймають як терпиме ставлення до певних речей чи явищ, припускається в тому чи іншому значенні право таких речей на існування [17, 18]. Рівень міжетнічної толерантності оцінюється в двох вимірах:

- психологічному – як готовність до зближення, або не сприйняття людей іншої національності;

- політичному – як дія або реалізація через закони і традиції ставлення до різних етнічних груп, що стають суспільною нормою.

Обидва виміри є сутнісною складовою феномену толерантності, високий рівень якої становить цінність і соціальну норму громадянського суспільства, забезпечує суспільно-політичну стабільність і гармонію міжетнічних відносин [7, 8].

Людина може змінити свій світогляд, свій економічний і соціальний статус, але свою етнічну належність не може змінити. А коли остання накладається на проблеми статусу, економічні й інші проблеми, то утворюється сильний заряд соціального напруження. Досить складними у системі державної етнополітики є конфлікти на міграційному підґрунті. Вчені вважають, що якщо конфлікт розв'язує перспективні, еволюційні проблеми, то їх вважають рушійною силою еволюційного процесу.

Порушення прав людини і міжетнічні конфлікти дедалі частіше стають причиною як масових міграційних процесів, так і переміщення населення всередині країни [11]. Цілеспрямоване впорядкування міграційних потоків, подолання негативних наслідків і неконтрольованих процесів міграції, забезпечення умов реалізації прав мігрантів, захисту шукачів притулку, біженців має стати засобом вирішення зазначених проблем.

Отже, забезпечення етнополітичної стабільності досягається завдяки врахуванню і задоволенню інтересів етнічних спільнот, досягненню балансу з інтересами інших етносів, а також із загальнонаціональними і загальнодержавними інтересами.

Стосовно України, то нескінченний процес зародження і розвитку етнополітичних напружень впливає на стабільність і безпеку українського поліетнічного суспільства, а

також на здійснення реформ і перетворень. Можна твердити, що етнополітичні конфлікти являють собою рушійну силу суспільного розвитку, тому важливо оволодіти мистецтвом їх управління та врегулювання. Етнополітичні конфлікти виникають між політизованими етносами в процесі їх виходу на арену політичного життя, протистояння, боротьби між ними за збереження чи зміну статусу, за контроль над територією, ресурсами, за вплив на органи влади тощо. У вирішенні міжетнічних проблемних ситуацій в Україні важливе місце має належати утвердженню стабільності, прийняттю правових актів, досягненню консенсусу і злагоди. Задля миру і спокою в суверенній Україні, злагоди в міжетнічних відносинах, нормалізації етнополітичної ситуації важливе місце в країні має належати розробленню ефективної технології управління сферою міжетнічних процесів, створенню надійного дієвого механізму попередження негативних явищ, прогнозування етнополітичних процесів. Відзначимо, що в Україні досить швидко з'явилася нова наука – етнополітична конфліктологія. Мета її – концептуалізація, дослідження етнічних конфліктів, розроблення понятійного апарату, аналіз причин конфліктності в етнополітичній сфері, пошуки ефективних шляхів і методів передбачення, контролю і керування конфліктами.

Оцінку толерантності в її політичному вимірі можна надати на підставі аналізу національної правової бази у сфері етнополітичної політики, законодавчих норм, спрямованих на протидію виявам нетерпимості, ксенофобії, расової ворожнечі. Так, відповідно до ст. 11 Конституції України: “Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”; до ст. 24 Конституції України: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв і обмежень за расовими ознаками, кольору шкіри, етнічного та соціального походження”. Дотримуватись толерантності в українському суспільстві зобов’язує і Закон України “Про національні меншини в Україні” від 25.06.1992 року. Також Україна ратифікувала низку міжнародних документів у сфері боротьби проти расизму й нетерпимості, зокрема Європейську конвенцію про захист прав та основних свобод людини, Конвенцію ООН про статус біженців, Конвенцію Ради Європи про захист національних меншин, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації тощо.

Отже, зрозумілою є потреба тактичних рішень і дій, які сприяли б розвитку і зміцненню міжетнічної толерантності, а також вироблення стратегічних підходів до міжнаціональних і міжрелігійних відносин наступного десятиліття. А у вихованні підростаючого покоління слід орієнтуватися на формування такої культури міжетнічних відносин, за якої наявність у безпосередній близькості представників іншої культури сприйматиметься як безперечне благо, як безцінний дар, який робить життя кожного багатшим, різноманітнішим і цікавішим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Е., Уільсон Т., Ейкерт Р. Соціальна психологія. Психологічні закони поведінки людини в соціумі. – СПб., 2002; Базилева И., Эмерсон П. Консенсус // Новый мир. – 1990. - № 3.
2. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – М., 1987.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб., 2000.
4. Дмитриев А.В. Межэтническое напряжение // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Региональные конфликты: моделирование, мониторинг, менеджмент. – М., 2003.
5. Донченко Е.А., Титаренко Т.Н. Личность: конфликт и гармония. – К., 1989.

6. *Жмир В.* На шляху до себе (Етно-соціологічна розвідка). – К., 1995.
7. *Ищенко Ю.А.* Толерантность как философско-мировоззренческая проблема // Филос. и социолог. Мысль. – 1990. – № 4.
8. *Картунов О., Кремень В., Маруховська О.* Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. – 1998. – № 6.
9. *Картунов О., Маруховська О.* Етнополітологія як наука і навчальна дисципліна // Політологічні читання. – 1994. – № 3.
10. *Картунов О., Маруховська О.* Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки // Політологічні читання. – 1994. – № 4.
11. *Кресіна І.* У пошуках власної моделі самоствердження // Віче. – 1997. – № 7.
12. Основи етнодержавства. – Л., 1997.
13. *Пірен М.* Етнополітичні процеси в сучасній Україні. – К., 1999.
14. *Пойченко А.* Конфлікти в громадському суспільстві // Формування громадського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. – К., 2001.
15. Работа с беженцами и перемещенными лицами. – М., 1992.
16. Украинское общество: от выборов до выборов // Социологический мониторинг 1994, 1998, 2002 – Институт социологии НАН Украины. – К., 2002.
17. *Susan Mendus.* Toleration and the Limits of Liberalizm. – London, 1989.
18. *Sullivan J.* Et all. An Alternative conceptualization of Political Tolerance // APRS, 1962.
19. *Green D., Waxman L.* Direct Threat and Political Tolerance // Public opinion Quarterly. – 1979.